

Ervaringen met dieren in de zorg

Een beestenboel in de

foto's: Stichting Zorgdier Nederland

Recentelijk is in Nederland een reeks onderzoeken uitgevoerd naar het effect van gezelschapsdieren op bewoners van zorginstellingen. Projectleider Marie-José Enders-Slegers over de resultaten: 'Dieren in instellingen kunnen veel voor bewoners betekenen. Ze bieden steun door hun gezelschap, leiden af van ziekte en ongemak, geven plezier en maken mensen actiever.'

Nederlandse zorginstellingen?

door Marie-José Enders-Slegers

Afname van probleemgedrag, meer sociaal gedrag, een grotere mate van ontspanning en minder eenzaamheid. Dat waren enkele effecten van de invloed van gezelschapsdieren op het welzijn van mensen met dementie die *Han Diesfeldt* meer dan een jaar geleden beschreef in het artikel 'Woef, hoe word ik een therapeutische hond?' (DENKBEELD, 2006/6). Hij baseerde zich daarbij op recent buitenlands onderzoek. Eerder al, in 2004, schreef *Helga de Pelsmaeker* in dit tijdschrift een artikel over huisdieren in het rust- en verzorgingstehuis Sint Franciscus te Brakel (DENKBEELD, 2004/3). Hierin beschreef zij genuanceerd de voordelen van huisdieren in een instelling, zonder daarbij de problemen uit het oog te verliezen die dit voor mensen en dieren met zich mee kan brengen.

Inmiddels is het in Nederland zo dat (huis)dieren in meer dan 700 verpleeghuizen en andere zorginstellingen welkom zijn (en ook al in een viertal ziekenhuizen). Als permanent huisdier dan wel als regelmatige bezoeker. Niet alleen mogen bezoekende familieleden geregeld hun eigen hond meenemen, ook zijn er enkele honderden vrijwilligers die zijn opgeleid om met hun speciaal daarvoor getrainde dieren in verpleeg- en verzorgingshuizen op bezoek te gaan. Naar het effect dat inwonende huisdieren of bezoekdieren hebben op het welbevinden van dementerende ouderen en andere kwetsbare mensen, is nu ook in Nederland uitvoerig onderzoek gedaan. In dit artikel een overzicht van de stand van zaken.

Nuttig en nodig

Bij ouder worden hoort verlies: van gezondheid, van zelfstandigheid soms, van cognitieve vaardigheden en van dierbaren. De mate waarin verschilt, maar iedere oudere krijgt er vroeg of laat mee te maken. Daarbij helpt het wanneer er anderen zijn die je steunen in je pogingen om je aan te passen aan de nieuwe situatie. Dergelijke steun heeft een beschermende invloed op de lichamelijke en psychische gezondheid. Mensen met veel steun uit hun netwerk zullen hun kwaliteit van leven als beter ervaren dan degenen die dergelijke steun niet krijgen, zo is uit onderzoek gebleken. Helaas blijkt in de laatste levensfase die steun vaak niet voorhanden. Het netwerk is veel kleiner geworden: partner en vrienden zijn overleden, de kinderen wonen ver weg en het ontbreekt de oudere soms aan geld en fysieke mogelijkheden om anderen op te gaan zoeken. Gezelschapsdieren, zoals honden en katten, vogels en hamsters, kunnen in deze situatie veel voor ouderen betekenen. In mijn proefschrift heb ik beschreven hoe huisdieren van alleenstaande ouderen in de leeftijd van zeventig tot tachtig jaar de gaten in het sociale netwerk konden opvullen. Het

huisdier stond emotioneel dicht bij de alleenstaande ouderen, zo vertelden die. Zij zeiden het fijn te vinden nog voor een ander levend wezen te kunnen (en moeten) zorgen. Daardoor voelden zij zich geliefd, nuttig en nodig. Bovendien zorgde het dier voor afleiding en stimuleerde het tot activiteiten. Mensen met een hond bijvoorbeeld kwamen bij het uitlaten in contact met andere hondenbezitters en deden zo weer sociale contacten op. Kortom, de alleenstaande ouderen hadden het gevoel dat zij van hun huisdieren de steun kregen waarin het menselijk netwerk niet (meer) voorzag. En die steun bleek effectief: de door hun ervaren kwaliteit van leven bleek net zo hoog als die van ouderen die wél veel emotionele steun van hun netwerk kregen.

Bij mensen met dementie of ouderen die om andere redenen niet langer in staat zijn zelfstandig te wonen, kan de betekenis van huisdieren ook door andere factoren worden beïnvloed. Zo kan de overgang naar een verpleeg- of verzorgingshuis en het daarmee gepaard gaande verlies van de eigen woonomgeving (en vaak ook de eigen autonomie) een stuk gemakkelijker verlopen, als het mogelijk is het eigen huisdier mee te nemen. Het huisdier kan dan fungeren als een bron van vertrouwde, van veiligheid en gezelligheid en daarmee een steunende, stabiele factor zijn in de nieuwe situatie. Bezig zijn met het dier, erdoor vermaakt en afgeleid worden, de herinneringen aan vroeger die het oproept en de nieuwe sociale contacten die de aanwezigheid van het dier mogelijk maken, zijn allemaal aspecten die ervoor kunnen zorgen dat de dementerende oudere zich prettiger voelt, actiever is en het gevoel heeft 'thuis' te zijn. Voor bezoekende kinderen en kleinkinderen kan het betekenen dat er altijd wel iets is om over te praten of om mee te spelen: belangrijk, wanneer moeder of oma niet altijd meer precies weet wie je ook al weer bent.

Poezen werken

De afgelopen jaren is er in verschillende tehuizen en instellingen in Nederland onderzoek uitgevoerd naar het belang van huisdieren voor het welbevinden van ouderen. Het eerste onderzoek vond plaats in Rotterdam (bij Stichting Humanitas), waar katten werden geïntroduceerd op een psychogeriatrische verpleegafdeling. Er werden twee afdelingen met elkaar vergeleken die overeenkwamen in zorgklimaat, de achtergronden van de bewoners, hun opnameduur (gemiddeld dertig maanden), leeftijd (gemiddeld 83 jaar) en cognitieve vermogens. De ene afdeling kreeg twee jonge poezen; de andere fungeerde als controleafdeling. De poezen waren van te voren gescreend door experts en geschikt bevonden om op een psychogeriatrische afdeling als huisdier te worden geplaatst. Na een aantal weken dreigde het echter al mis te gaan: men had nagelaten de katten te steriliseren. Dit leverde ongewenste situaties op in het verpleeghuis: de katten hadden alleen oog en oor voor elkaar en lieten dat met veel verbaal misbaar aan de bewoners

De alleenstaande ouderen hadden het gevoel dat zij van hun huisdieren de steun kregen waarin het menselijk netwerk niet (meer) voorzag

Dit leverde ongewenste situaties: de katten hadden alleen oog en oor voor elkaar en lieten dat met veel verbaal misbaar aan de bewoners weten

weten. Even was er paniek, maar na sterilisatie en castratie van de 'jongelui' keerde de rust terug en kon met het experiment worden begonnen.

De poezen slapen in een afsluitbaar berghok, waar ook hun kattenbak staat. Ze kunnen er vrij in en uit lopen via een kattenluikje. Overdag (en 's nachts) liggen ze vaak te soezen op het bed van bedlegerige bewoners, zitten bij iemand op schoot of spelen in de huiskamers met de bewoners. Ze worden op vaste tijden door vaste vrijwilligers gevoerd.

Wat vonden we vier maanden later? Het bleek dat bewoners op de afdeling met de poezen alerter bleven: de dieren zorgden voor vertier, iets om naar te kijken en om over te praten (reminiscentie). De hulpbehoefte van de bewoners op de afdeling met de katten nam niet toe, in tegenstelling tot die van de ouderen op de controleafdeling. Verder was er op de 'kattenafdeling' meer plezier (lachen en glimlachen) waar te nemen in vergelijking met de controleafdeling. Door de komst van de katten werd de sfeer huiselijker en meer ontspannen, waardoor bewoners, bezoekers en stafleden zich er prettiger voelden.

Mevrouw Andriessen heeft vandaag haar dag niet. Ze wil niet uit bed komen en is opstandig. Ze gaat erg tekeer tegen de zuster die ook niet meer weet wat ze moet doen om mevrouw te motiveren te gaan ontbijten. Ondertussen moet wel de slaapkamer worden schoongemaakt. De zuster schuift mevrouw Andriessen met bed en al tegen de muur in de gang en gaat verder naar de volgende bewoner. Daar ligt mevrouw Andriessen dan. In bed, met het (boze) gezicht naar de muur. Of is ze verdrietig? Alleen maar de weg kwijt? Ik zit op de gang te observeren. Er komt een zuster langs. Ze loopt langs het bed, gaat eraan voorbij. Dan een broeder... zelfde verhaal, géén reactie op mevrouw's verblijf in bed op de gang. Maar dan komt de poes. Hij wipt op het bed en nestelt zich tegen de rug van mevrouw Andriessen. Opnieuw komt er een zuster langs. 'Ha poes, lig je lekker bij mevrouw Andriessen?' zegt ze en loopt dan weer door. De volgende zuster praat niet alleen tegen poes, maar ook tegen mevrouw Andriessen die zich langzaam ontspant naast dat snorrende poezenlijfje. Dan loop ik naar mevrouw toe. 'Dag mevrouw Andriessen, hoe is het zo met u met de poes op bed?' vraag ik. 'Hij houdt van me,' glundert ze.

Van voorbijgaande aard?

In opdracht van Stichting Zorgdier Nederland zijn ook twee onderzoeken uitgevoerd in instellingen met dagopvang voor dementerende ouderen: de Klinkenberg in Ede en woonzorghuis Eureka in Otterlo. De deelnemers aan het onderzoek die de dagopvang bezochten, hadden te kampen met beginnende dementie en hadden klachten als eenzaamheid, depressie of andere psychiatrische problematiek. Er deden 32 mensen aan het onderzoek mee. Zestien van hen kregen wekelijks gedurende een uur bezoek van een vrijwilliger die hen voorlas en

liedjes met hen zong. De andere zestien ouderen kregen elke week een uur lang bezoek van een vrijwilliger met een speciaal daarvoor getrainde hond (een zogeheten 'zorgdierteam'). Er waren geen verschillen tussen de twee groepen in de mate van dementie, het medicatiegebruik voor stemming en gedrag en de leeftijd (gemiddeld 85 jaar). Vóór aanvang en na afloop van de onderzoeksperiode van acht weken werd bij alle deelnemers de Depressielijst van Diesfeldt afgenomen. Dit is een zelfbeoordelingsschaal om de stemming bij mensen met dementie te bepalen. Bij de eerste meting verschilden de groepen niet significant van elkaar op de schalen Sombereheid, Moeheid en Eenzaamheid. Tijdens de bezoeken van de vrijwilligers en de zorgdierteams werden de gedragingen van de deelnemers geobserveerd.

In de huiskamer die door een voorleesvrijwilliger werd bezocht, veranderde er eigenlijk nauwelijks iets in het gedrag van de deelnemers. In de groep waar de hond op bezoek kwam, gebeurde dit wel. Daar werden allerlei activiteiten ondernomen (vaak op initiatief van de deelnemers): met een balletje gooien, kammen, borstelen, aaien, enzovoort. Er werd gelachen, gepraat en veel naar de hond geroepen.

Mevrouw Boenders, die normaal altijd onrustig is en steeds uit de groep wegloopt, blijft tijdens het bezoek van de hond in de huiskamer. Ze raakt erg geëmotioneerd wanneer ze de hond aait en voegt hem lieve woordjes toe. De heer Cornelisse, die altijd apathisch in de hoek van de kamer zit, komt nu spontaan naar de groep en voorziet de hond van water. De deelnemers sparen hun koekjes voor de hond op en verheugen zich op zijn komst. Met buitenstaanders wordt er na afloop over het bezoek gesproken. Door de hond komen er ook een hoop dierenverhalen los: veel deelnemers vertellen over ervaringen van vroeger met dieren.

Het effect van de bezoeken bleek echter niet blijvend: bij de nameting werden geen verschillen in gedrag gevonden ten opzichte van de voormeting. Hierbij moet worden aangetekend dat een veel langere bezoekperiode dan de acht weken in dit onderzoek wellicht wel tot structurele veranderingen zou kunnen leiden.

Warmere sfeer

Onderzoek naar het effect van zorgdierteams op het welbevinden van ouderen met een verstandelijke beperking liet soortgelijke resultaten zien. In Schoonoord te Groesbeek onderzochten we 26 ouderen in drie groepen die qua leeftijd, sociale redzaamheid, mate van zelfverzorging en verstandelijke beperking overeenkwamen. Eén groep kreeg geen bezoek, een andere werd bezocht door een vrijwilliger die een praatje met de ouderen kwam maken en de derde groep kreeg bezoek van een zorgdierteam. Ook hier bleek dat bezoek van een zorgdierteam meer effect had dan dat van een vrijwilliger zonder dier. Zo vertoonden de deelnemers meer plezierige emoties (lachen, glimlachen), verliep de communicatie met de vrijwilliger veel

natuurlijker en spontaner wanneer er een hond bij was en was de sfeer in aanwezigheid van de hond 'warmer'.

Bijzonder was dat veel bewoners anticipeerden op het bezoek van de hond. Ze zaten al te wachten om opgehaald te worden voor 'de hondentherapie'. Bij het zien van de hond werden handen uitgestoken om het dier te knuffelen en werden 'kusjes' aan de hond gevraagd. De deelnemers onthielden de naam van de hond wel, die van de vrijwilliger niet. Vaak werd de hond ook aangesproken met 'schat' en 'lieve hond'.

Onrust in de organisatie

Ons laatste onderzoek bij ouderen is uitgevoerd in het psychiatisch verpleeghuis Aesopus te Rotterdam, waar veel oudere mensen met gecompliceerde psychische en psychogeriatrische problematiek wonen. In het kader van zorgvernieuwing werd daar gestart met het zogeheten 'Animal Buddy Project' (genomineerd voor de Zorgvernieuwingsprijs 2005). Het doel van dit project is via (huis)dieren een netwerk op te bouwen voor bewoners die door hun aandoening moeite hebben om contacten met de 'buitenwereld' te onderhouden. Aanvankelijk was er veel enthousiasme bij de manager, het managementteam, de verzorgenden en – vooral – bij de bewoners. Er werden katten, vogels, hamsters, kippen en konijnen aangeschaft. Personeelsleden namen hun honden mee en er werden vrijwilligers aangetrokken om samen met de bewoners de dieren te verzorgen.

Nu, bijna twee jaar, twee managers en twee fusies later, blijkt dat het welslagen van de introductie van huisdieren niet alleen afhangt van de wensen en de verlangens van de bewoners, maar ook van de draagkracht van de instelling. Op het moment dat het project van start ging, was de komende fusie onbekend. In de periode die volgde, was er – begrijpelijk – veel onrust onder het personeel. Er was veel verloop en het draagvlak voor het project en ons onderzoek leek als sneeuw voor de zon te verdwijnen.

Uit het kwalitatieve deel van het onderzoek (bestaande uit observaties) bleek dat de bewoners erg genoten van de aanwezigheid en het verzorgen van de poezen, vogels, konijnen en hamsters. Maar de verantwoordelijkheid voor de verzorging van de dieren kwam toch voornamelijk op de verzorgenden neer. Dit werd door hen als zwaar ervaren. Daarbij komt dat er in verschillende culturen ook verschillende opvattingen

De heer Cornelisse, die altijd apathisch in de hoek van de kamer zit, komt nu spontaan naar de groep en voorziet de hond van water

bestaan over het houden van huisdieren. In andere dan westerse landen worden huisdieren vooral 'buiten' gehouden. Ze worden als onrein beschouwd. Dit werd duidelijk toen we personeelsleden en bewoners uit andere culturen confronteerden met dierbezit.

De doelstelling van het project, het vergroten van het sociale

netwerk van de bewoners via vrijwilligers en dieren, lukte overigens wel. Van de bewoners die dieractiviteiten ondernamen, groeide het netwerk met dertig procent. Het project zal dan ook een vervolg krijgen, onder meer door zorgdierteams in de instelling op te leiden en aan het werk te zetten.

Omgaan met haken en ogen

Dieren in instellingen kunnen veel voor bewoners betekenen. Ze bieden steun door hun gezelschap, leiden af van ziekte en ongemak, geven plezier en maken mensen actiever. Maar er zitten ook nogal wat haken en ogen aan het houden van dieren. Dit vergt draagkracht en draagvlak binnen de instelling, zorgvuldige timing en planning en een realistische inschatting van de mogelijkheden.

Draagvlak voor dieren in de zorg moet in een organisatie zorgvuldig worden opgebouwd. Onbekendheid met het fenomeen 'dierondersteunde activiteiten en therapie' maakt een traject van educatie en bijscholing voor management, verzorgenden, behandelaars en vrijwilligers noodzakelijk. Hiervoor bestaan in Nederland diverse opleidingsmogelijkheden (zie onder meer: www.zorgdier.nl). Uit onze onderzoeken blijkt steeds dat een aantal verzorgenden zeer enthousiast is voor dergelijke projecten en anderen er een flinke weerstand tegen hebben. Die weerstand blijkt af te nemen wanneer mensen goed worden voorgelicht en bij de projecten en de besluitvorming worden betrokken. Overigens smelten bezwaren dikwijls als sneeuw voor de zon, wanneer de dieren eenmaal binnen de instelling 'aan het werk' zijn en de effecten op de bewoners duidelijk worden.

Dan de timing en de planning. De zorg voor dieren in een instelling en alle verantwoordelijkheden voor het welzijn van mens en dier daaromheen moeten in de organisatie verankerd worden. De activiteitenbegeleiders, de verantwoordelijke verzorgenden, de vrijwilligers en de bewoners moeten precies weten hoe het bezoek van de dieren en de zorg ervoor wordt

De deelnemers onthielden de naam van de hond wel, die van de vrijwilliger niet

ingepast in behandel- en zorgplannen en in de dag-schema's van de bewoners. Kortom, pas als een organisatie goed op orde is en goed is toegerust, kunnen dierondersteunde activiteiten, verankerd in beleidsplannen en zorgvisies, van laag tot hoog gedragen worden. Wat vooral moet worden voorkomen is dat het opstarten van een huisdierproject samenvalt met een fusie of een andere reorganisatie. Dit leidt ertoe dat een organisatie te veel met zichzelf bezig is om voldoende tijd en energie voor het project vrij te kunnen maken.

Tot slot vraagt introductie van dieren in een zorginstelling ook een realistische benadering, waarbij nauwkeurig wordt gekeken naar wat wenselijk en wat mogelijk is. Uit onze onderzoeken blijkt er nogal eens een 'mismatch' te bestaan tussen hetgeen een bewoner wil (bijvoorbeeld een grote herdershond op de kamer) en wat reëel is in een instelling. Wanneer een bewoner in staat is zelfstandig te zorgen voor een eigen dier (hondje, poes, konijn, hamster of vogeltje), dan zal de zorg voor het dier geen grote belasting voor de instelling opleveren. Is de bewoner daarentegen gedeeltelijk of geheel afhankelijk van de zorg van anderen, dan is hulp van buitenaf noodzakelijk, maar niet altijd te realiseren. In zo'n geval zijn speciaal opgeleide vrijwilligers en hun bezoekdieren een uitstekend alternatief.

Ook zijn er altijd mensen die allergische reacties op dieren hebben of er gewoonweg niet van houden. Culturele verschillen over 'het houden van dieren' kunnen eveneens een rol spelen. Met al deze factoren zal rekening moeten worden gehouden om van het houden van dieren of van dierondersteunde activiteiten in een zorginstelling een succes te maken.

Een hartenkreet

Dieren vormen een vehikel voor contact, bieden letterlijk en figuurlijk warmte en geven afleiding in het dikwijls monotone leven in een instelling. En bovendien: blijde mensen maken de zorg lichter. Ook al is het niet altijd even gemakkelijk te organiseren, laten we het houden van huisdieren toch maar zien als een uitdaging om voor kwetsbare en van onze zorg afhankelijke ouderen het leven een beetje leuker te maken.

Marie-José Enders-Slegers is verbonden aan de Universiteit Utrecht, afdeling Klinische en Gezondheidspsychologie; zij voerde samen met haar studenten de besproken onderzoeken uit. Een literatuurlijst kan worden opgevraagd bij de auteur: M.J.Enders@uu.nl.

Doordenker

Oude verhalen

Op een gegeven moment slaat het toe. Dan denk ik: 'Maar dat speelde tien jaar geleden toch ook al?' Vrijheidsbeperkende maatregelen, kleinschaligheid, natte luiers, belevingsgerichte zorg. Hebben we dat nu nog niet opgelost? Zijn we daar nu nog mee aan het stoeien? Heeft het zin om toch weer een artikel in DENKBEELD te plaatsen over hoe je kunt werken zonder Zweedse banden? Om weer

een nieuw verbeterproject rond incontinentie te starten? Om bij kleinschaligheid te benadrukken dat het gaat om de visie op zorg?

Ik geef het toe, dit soort dingen denk ik vooral in tijden van professionele midlife-crisis. Gelukkig duren die nooit zo lang want er zijn altijd wel mensen in mijn omgeving die dat meteen gaan relativeren en onmiddellijk allerlei verbeteringen weten op te sommen. En dan mag ik dat 'toch echt niet vergelijken met tien jaar geleden! Waar zat jij eigenlijk de laatste tien jaar?'

Als je niet echt in de praktijk van de zorg werkt, zoals ik, en er op een afstandje naar kijkt, lijken veranderingen soms akelig langzaam tot stand te komen. En dat geldt ook voor veranderingen waarover heel veel mensen het met elkaar eens zijn dat het daarbij echt om een verbetering gaat. Een verbetering die zich al bewezen heeft in de praktijk, die positief geëvalueerd is en toch niet verder is gekomen dan die paar instellingen of die ene regio. Dat is meestal het moment waarop ik weer enthousiast word. Want hoe is dat in vredesnaam mogelijk? Wat is er voor nodig om 'bewezen' verbeteringen ook op andere plekken te realiseren? Dan gaat het professionele hart weer sneller kloppen. Hoe kom ik op dit onderwerp zult u misschien denken. Nou, dat heeft te maken met een artikel dat Anne-Mei The een tijdje terug in *de Volkskrant* schreef. De titel van dat artikel was 'We leggen ons neer bij natte-luier-gaarkeuzenzorg'. The heeft de ervaring dat er veel 'stil verdriet' speelt bij mensen over de verpleeghuiszorg die hun ouders krijgen. En, merkt ze op: 'Mensen durven niet te klagen uit angst voor repercussies en "omdat die meisjes zo hun best doen".' Als The dat vervolgens meldt op congressen is de reactie dat 'het wel meevalt', dat 'er de laatste jaren heel wat is veranderd' en dat dit 'een oud verhaal is'.

Anne-Mei The besluit haar artikel als volgt: 'Om sommige oude verhalen kunnen we helaas niet heen. Ik zal het blijven vertellen tot er ouderenzorg is waaraan ik mijn ouders met een gerust hart kan toevertrouwen, en tot de omstandigheden zo zijn dat verzorgenden hun werk naar behoren kunnen doen.'

U snapt het al, die oude verhalen waar Anne-Mei The het over heeft, hoor en lees ik ook. De uitdaging is om die oude verhalen toch te blijven herhalen. Misschien met iets andere woorden en misschien met iets meer aandacht voor de wijze lessen die immers horen bij 'oude verhalen'.

Hetzelfde geldt voor artikelen in DENKBEELD. We kunnen niet genoeg blijven schrijven over kleinschaligheid, belevingsgerichte zorg en natte luiers. 'Oude verhalen' kun je niet vaak genoeg vertellen. Kent u trouwens dat verhaal over die Zweedse banden?

René Denis